

بررسی و نقد ترجمه جلد چهارم تاریخ فلسفه غرب (راتلج)

مجید صدرمجلس*

چکیده

طی این نوشته به بررسی ترجمه فارسی جلد چهارم تاریخ فلسفه راتلج: دوره نوزایی و عقل‌گرایی قرن هفدهم می‌پردازیم. عنوان جلد چهارم، نشانگر دوره‌های زمانی و برخی فیلسوفانی است که طی آن مورد بررسی هستند. این اثر به سال ۱۹۹۳ میلادی با ویراستاری جی. اچ. آر. پارکینسون از سوی انتشارات راتلج چاپ شده و در ایران نیز به سال ۱۳۹۲ شمسی با ترجمه سید مصطفی شهرآیینی و ویرایش حسن فتحی با همکاری انتشارات حکمت و مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران به چاپ رسیده است. ضمن صفحات آتی کوشیده‌ایم به ترجمه فارسی اثر، از دو زاویه وضعیت‌صوری و کیفیت‌محتوایی نگریسته و در خصوص آن به قضاوتی نسبی دست یابیم. نتیجه اجمالی این بررسی حاکی از این است که اثر، ترجمه‌ای قابل فهم، معتبر و مفید فایده برای خواننده ایرانی است. جهات گوناگون‌پدید آمدن این وضع دخیل‌اند؛ مانند ترجمه کردن نه از سر تفنن و شهرت، دقت و امانت‌داری، عبارت‌پردازی‌های روان و محکم، معادل‌گذاری‌های مناسب برای اصطلاحات فلسفی، تخصّص متناسب مترجم و ویراستار با موضوع. البته در کنار این نکات، نمی‌توان وجود برخی سهوهای نادر را منکر شد. سهوهایی که ناخواسته‌اند و اگر این نوشته فایده‌ای داشته باشد، شاید تنها از بابت رفع برخی از این سهوها در چاپ بعدی ترجمه باشد.

کلیدواژه‌ها: تاریخ فلسفه راتلج؛ دوره نوزایی و عقل‌گرایی قرن هفدهم، متن اصلی، ترجمه فارسی.

۱. مقدمه

جلد چهارم تاریخ فلسفه راتلج: دوره نوزایی و عقل‌گرایی قرن هفدهم، اثری است که به سال ۱۳۹۲ هجری شمسی با همکاری انتشارات حکمت و مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران به چاپ رسیده است. ترجمه فارسی را سید مصطفی شهرآیینی به انجام رسانده و ویرایش آن را نیز حسن فتحی. هر دو شخص نامبرده در ترجمه جلد نخست تاریخ فلسفه راتلج: از آغاز تا افلاطون نیز دخیل بوده‌اند و اثر به توسط همان دو ناشر نامبرده چاپ شده است؛ البته در جلد نخست، مترجم حسن فتحی است و ویراستار، سید مصطفی شهرآیینی.

پسندیده آن خواهد بود که در اینجا اندکی در خصوص چگونگی بررسی خویش سخنی گوئیم. قبل از هر چیز گفتنی است که حجم بیشتر مقاله، به بررسی صوری و محتوایی، نظر دارد. ابتداء می‌کوشیم به معرفی اجمالی جلد چهارم تاریخ فلسفه غرب: دوره نوزایی و عقل‌گرایی قرن هفدهم، پردازیم. مترجم و ویراستار نیز در کارنامه علمی خود انتشار مقالات و کتابهایی را دارند که به برخی اشارت خواهد رفت. کار بررسی ترجمه، از دو زاویه خواهد بود: ۱- بررسی وضعیت صوری و ۲- بررسی کیفیت محتوایی.

در بررسی وضع صوری به مواردی مانند عنوان کتاب، ترتیب قسمت‌های اثر، تنظیم نمایه‌ها، غلط‌های چاپی و وجود افتادگی‌ها نظر کرده‌ایم. در بررسی چگونگی محتوا به مواردی مانند ترجمه قسمت اصطلاح‌نامه، ترجمه نام کتابها، ترجمه عبارت‌های لاتین و رسا بودن یا صحت ترجمه واژه‌ها، عبارت‌ها و جمله‌ها پرداخته‌ایم. به نظر نگارنده، ترجمه آثار فکری فلسفی که بویژه همچون مجلدات ده‌گانه تاریخ فلسفه راتلج، نوشته نویسندگان متعددی باشد، کار دشواری است و اگر مترجمی نه از سر تفنن بلکه از روی دغدغه علمی بدین کار دست یازد، ارج و اجر او را باید محفوظ شمرد. البته اجر چنین کاری در جامعه ما اغلب چندان در خور زحمتی نیست که مترجم بدان تن داده است. شاید در شرایطی که کارهای اصیل فکری زیاد نیست، نباید انتظار زیادی داشت؛ چه بسا، بهتر آن است که خود این فعالیت فکری را غنیمت شماریم.

با این همه، به نظر نگارنده مطالعه آثاری که از اصالت و اعتبار برخوردار هستند، هم آموزنده است و همسزاوار بررسی. امیدواریم ذکر برخی نکته‌ها در کنار بیان امتیازات قابل ملاحظه، از سوی مترجم و ویراستار، گواه این امر تلقی گردد که زحمت ایشان، شایسته گرامی‌داشت و بررسی بوده است؛ چنانچه اگر نکته درخوری، ضمن این نوشته یافتند شاید آنرا مد نظر قرار دهند.

۲. معرفی کوتاه جلد چهار تاریخ فلسفه راتلج

تاریخ فلسفه راتلج (*Routledge History of Philosophy*) همانطور که از نامش پیداست منسوب به نام انتشاراتی پرآوازه است که آثار برجسته‌ای در زمینه‌های فکری و فرهنگی به معنای عام کلمه، عرضه کرده و می‌نماید. این تاریخ فلسفه در مجموعه‌ای ده جلدی انتشار یافته و دو نفر سرویراستار در سامان این مجموعه اهتمام ورزیده‌اند که عبارتند از جی. اچ. آر. پارکینسون (G. H. R. Parkinson) و اس. جی. شنکر (S. G. Shanker). البته این غیر از متخصصانی است که گاهی تک‌نفره و گاهی دونفره به ویراست جلدی از مجلدات ده‌گانه این اثر موظف بوده‌اند.

جلد چهارم تاریخ فلسفه راتلج: دوره نوزایی و عقل‌گرایی قرن هفدهم (*The Renaissance and Seventeenth-century Rationalism*) همانطور که از نامش برمی‌آید به جریانهای فکری فلسفی یا فیلسوفانی در محدوده دوره نوزایی و عقل‌گرایی قرن هفدهم می‌پردازد. اثر نخستین بار در سال ۱۹۹۳ از سوی انتشارات راتلج (Routledge) به چاپ می‌رسد. ویراستار ویژه جلد چهارم تاریخ فلسفه، کسی است که نام او جزو سرویراستاران کل مجموعه ده‌جلدی هم ذکر شده است؛ یعنی جی. اچ. آر. پارکینسون. ویراستاری جلد چهار از سوی پارکینسون، به جهت تخصص وی در زمینه موضوع و بخشی از برهه زمانی اثر بوده و گواهِ براین مدعا، عبارت است از نگارش فصل هشتم از همین مجموعه به قلم خود وی.

اساساً گستردگی و تعدد آثار در هر یک از زمینه‌های مورد بحث، اقتضاء می‌کند که امروزه آثار تاریخ فلسفه به قلم چندین تن از اهل فن نگاشته شوند. شاید چنین کارهایی از بابت وجود قلم‌های متفاوت، و رویکردهای گوناگون نویسندگان آنها، اثری توأم با نگارش یکدست و نگاه یک‌سویه نباشند، لیکن اغلب در دقیق و تخصصی و نوین بودن آنها نمی‌توان تردید کرد.

در تدوین فصل‌های جلد چهار تاریخ فلسفه راتلج، سیاست‌گذاری دست‌اندرکاران امر نشان می‌دهد که به صورت مکانیکی نگاه نکرده و بسته به اهمیت هر جریان فلسفی یا فیلسوف، یک یا دو فصل را بدان مورد اختصاص داده‌اند. گاهی هم دو فیلسوف را با هم در یک فصل گزارش کرده‌اند. چنانکه، در خصوص فرانسیس بیکن یک فصل (چهارم) وجود دارد اما به برخی از فیلسوفان نیز، دو فصل - پنجم و ششم به دکارت و هشتم و نهم به اسپینوزا - اختصاص یافته است. فصل هفتم نیز مشتمل است بر گاسندی و هابز.

طی دو صفحه (x-xi) از صفحات مقدماتی اثر، فهرست نویسندگانی که در نگارش فصل‌ها مشارکت داشته‌اند، آمده است. نکات بیان شده در خصوص فعالیت‌های کاری و فلسفی این نویسندگان، نشانگر تخصص آنان در حوزه‌ها و زمینه‌هایی است که مشارکت داشته‌اند. اگر از مقدمه کتاب به قلم پارکینسون که خود نشانگر جدیت و اشراف وی بر اثر است بگذریم، جمعاً به عنوان متن با یازده فصل و یک قسمت اصطلاح‌نامه روبرو هستیم. سه فصل نخست، به وجوهی از فلسفه نوزایی یا دوره تجدید حیات فکری، فرهنگی و ادبی (Renaissance) در داخل و خارج ایتالیا و به وضع علم و ریاضیات دوره نامبرده می‌پردازند. سواى فصل دهم که به مکتب موقعیت‌گرایی (Occasionalism) یا اندیشه اصالت موقعیت در نگاه مالبرانش و غیره پرداخته، سایر فصل‌ها به ترتیب به توصیف و تبیین اندیشه‌های فرانسیس بیکن، دکارت، گاسندی و هابز، اسپینوزا و سرانجام لایب‌نیتس اختصاص دارند. هر فصل، فهرست مفصلی از آثار خود فیلسوفان و آثار مربوط به آنان را شامل است و برای مراجعه اهل فن بسی سودمند است.

دو قسمت مفید در مجموعه ده جلدی تاریخ فلسفه راتلج و از جمله در همین مورد جلد چهارم، عبارت است از: ۱- بخش گاه‌شماری (Chronology) که پس از معرفی اجمالی نویسندگان جلد مورد بحث آمده و فهرست رخداد‌های گوناگون ۱- سیاسی و دینی، ۲- علمی و فناوری، ۳- فلسفی و ۴- هنری واقع در دوره نوزایی و عقل‌گرایی قرن هفده را گزارش می‌نماید که بسیار مفید است. ۲- قسمت اصطلاح‌نامه (Glossary) که در اواخر کتاب پس از فصل یازدهم تنظیم شده است و به نظر می‌رسد نه تنها برای محصلین، که برای معلمین فلسفه نیز بسی مفید و مغتنم است. بدین ترتیب، بخش ضمایم کتاب مشتمل است بر همین قسمت اصطلاح‌نامه و نمایه نامها (Index of names) و نمایه موضوعات (Index of subjects).

به نظر می‌رسد در کنار آثاری مانند تاریخ فلسفه امیل بریه^۱ و تاریخ فلسفه کاپلستون^۲، ترجمه آثاری چون تاریخ فلسفه راتلج برای جامعه فلسفه‌خوان ایرانی لازم است تا با کارهای تخصصی‌تر و تازه‌تر در حوزه فلسفه غربی آشنا شود. از سوی دیگر شاید برای نگارش تاریخ فلسفه‌های اسلامی ایرانی هم مفید باشد، از این جهت که نمونه بیشتری از تمرین‌های انجام پذیرفته، دیده شوند. البته نباید نادیده گرفت که تاریخ فلسفه اسلامی^۳ (A History of Islamic Philosophy) با ویراست سید حسین نصر و اولیور لیمن، جزو آثاری است که خوشبختانه در ایران، ترجمه و توسط انتشارات حکمت چاپ شده است. اما نکته

دیگر عبارت است از اهتمام بر ویرایش تخصصی ترجمه که در ایران گاهیمهمشمرده نمی- شود. به نظر می آید لازم است که ناشران، ویرایش و یکدست ساختن چنین ترجمه‌هایی را جدی شمارند.

۳. معرفی کوتاه ترجمه فارسی تاریخ فلسفه غرب: دوره نوزایی و عقل‌گرایی قرن هفدهم

«تاریخ فلسفه غرب دوره نوزایی و عقل‌گرایی قرن هفدهم»، اثر جی. اچ. آر. پارکینسن، ترجمه سید مصطفی شهرآیینی که موضوع نوشته کنونی است، در سال ۱۳۹۲ توسط دو ناشر به نام‌های انتشارات حکمت و مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران به چاپ رسیده است

از اسامی که بگذریم حسن سلیقه مترجم یا کسی را که تصویر مونالیزا شاهکار لئوناردو داوینچی را برای روی جلد انتخاب کرده است، نباید فراموش کرد. اثر تصویر، بردن ذهن خواننده به فضای دوره نوزایی و شاید برانگیختن نوعی آرامش ذهنی است. در پشت جلد کتاب، درج عنوان اصلی و ویراستار یا نویسنده کاری لازم است که البته ثبت نشده‌اند. ویراستار ترجمه، حسن فتحی بوده که نام ایشان در صفحه شناسه که پیش از صفحه فهرست آمده، درج شده است. شایان ذکر است که اثر مورد بحث تقریباً در همان اوان با ترجمه حسن مرتضوی هم تحت عنوان تاریخ فلسفه راتلج: رنسانس و عقل‌باوری سده‌ی هفدهم، از سوی انتشارات پویه نگار (۱۳۹۲) به چاپ رسیده است. چنانکه پیش از این گفته شد جلد چهار تاریخ فلسفه راتلج که اینجا مورد بررسی است، به قلم اهل فلسفه، ترجمه و ویراست شده است. در کارنامه علمی پژوهشی مترجم محترم، سید مصطفی شهرآیینی و ویراستار محترم، حسن فتحی تألیف و ترجمه‌های متعددی را شاهدیم که چاپ شده‌اند. از این جمله می‌توان به عنوان‌های زیر اشاره کرد:

۱- تأملاتی در باب تأملات دکارت، (چاپ رساله دکتری)، سید مصطفی شهرآیینی، ققنوس، ۱۳۸۹

۲- طرح اجمالی فلسفه اسپینوزا، نوشته ایرول هریس، ترجمه سید مصطفی شهرآیینی، نشر نی، ۱۳۸۹

۳- دکارت، نوشته جان کاتینگم، ترجمه سید مصطفی شهرآیینی، نشر نی، ۱۳۹۲

۴- تاریخ فلسفه گاتری، افلاطون: مجلدات ۴ و ۵ از تاریخ فلسفه یونان نوشته دلیو. کی. سی. گاتری، که در ترجمه شامل مجلدات ۱۳ تا ۱۸ از تاریخ فلسفه گاتری است. ترجمه حسن فتحی، شرکت انتشاراتی فکر روز، دهه ۱۳۷۰
۵- مثال خیر در فلسفه افلاطونی-ارسطویی، نوشته گئورگ گادامر، ترجمه حسن فتحی، انتشارات حکمت، ۱۳۸۲

۶- تاریخ فلسفه راتلج: از آغاز تا افلاطون (جلد اول). ویرایش س. س. و. تیلور، ترجمه حسن فتحی و ویرایش سید مصطفی شهرآیینی، انتشارات حکمت و مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، ۱۳۹۲

برشمردن چند اثر به عنوان بخشی از فعالیت‌های علمی - فکری مترجم یا ویراستار، تنها ممکن است بخشی از علاقه فکری و تجربه کاری او را نشان دهد. نباید از صرف این برشمردن، جنبه ارزشی را مراد یا استنباط کرد؛ هرچند همین تجربه‌ها و مأنوس بودن با مباحث فلسفی به صورت آکادمیک و فنی کلمه، موجب برخورداری از توشه‌ای است که خودشرط لازم برای کار تألیف یا ترجمه است.

به نظر می‌رسد در شرایط و فضای معمولی، اگر تألیف یا ترجمه نه از سر تفنن بلکه از سر دغدغه علمی باشد، انتظار طبیعی این است که مترجم یا نویسنده در حدّ توان، خود را آماده کار خواهد ساخت. به هر حال، دیگر شرط‌های لازم را هم نباید نادیده گرفت. بعضی از این شرط‌ها که می‌توان برای ترجمه ضروری شمرد عبارتند از: آشنائی درخور به زبان مبداء و مقصد، آشنائی با اصطلاحات فلسفی و جریان‌های فکری مربوطه، بازخوانی و بازنگری ترجمه، شتاب نکردن در ترجمه و احساس نیاز مراجعه به آثار دیگر اعم از عمومی و خصوصی؛ منظور لغت‌نامه‌های معتبر تک‌زبان، دوزبان، دائره‌المعارف و آثار فلسفی مرتبط است.

با توجه به آنچه گفتیم، در باره ترجمه کتاب دوره نوزایی و عقل‌گرایی قرن هفدهم، نگارنده از بابت رعایت یا عدم رعایت برخی از شرط‌های نامبرده، فعلاً نه موضع مثبت دارد و نه موضع منفی. خواننده‌ها اگر چنین موضعی را خواستار است باید منتظر باشد تا در پایان کار آن‌هم به نحو کاملاً نسبی به مطلوب خویش رسد. داوری ارزشی ما در باره کارهای دیگران، ممکن است با استفاده از مفاهیمی مانند خوب، بد، علمی، غیرعلمی و مانند آن ابراز گردد؛ لیکن برای آنکه چنین نظری اعتبار داشته باشد، باید ملاک و معیار داشته باشیم.

در این نوشته ما دنبال داوری ارزشی نخواهیم بود؛ لذا به جای مفاهیم ارزشی فوق، بهتر است به مفاهیمی چون مفید، مفهوم، روان و شاید درست بودن ترجمه بسنده کنیم و برپایه این نوع از بررسی، داوری ارزشی را بر عهده خواننده این نوشته بگذاریم. اما فراموش نکنیم که هم بررسی ما نسبی است چون برخی از قسمتهای ترجمه با متن اصلی تطبیق و بررسی شده است و هم آن مفاهیمی که در بررسی مدنظر بوده‌اند، معیارهایی نسبی‌اند؛ زیرا جنبه کیفی در آنها غالب است و لذا قطعیت واقع در مفاهیم و تعاریف ریاضی را نباید انتظار داشت.

۴. بررسی صوری ترجمه فارسی دوره نوزایی و عقل‌گرایی قرن هفدهم

پیش از این گفتیم که در بررسی وضع صوری به مواردی مانند عنوان کتاب و شناسه، ترتیب قسمت‌ها، توضیحات مترجم، غلط‌های چاپی و فروافتادگی‌ها نظر کرده‌ایم. پیشاپیش باید گفت که برخی از این موارد مانند تنظیم عنوان و شناسه اثر ممکن است به ناشر و دست‌اندرکاران نشر مربوط باشد نه مترجم. برای راحتی کار، موارد بررسی را با شماره‌گذاری آورده‌ایم و طی ارجاع، برخی نشانه‌های اختصاری بکاربرده شده‌اند که عبارتند از: ص / صص = صفحه / صفحه‌ها؛ س / سس = سطر / سطرها؛ ب = بند (پاراگراف). اختصارات انگلیسی برای متن اصلی نیز عبارتند از: P/PP= Page/Pages; L/LL=Line/Lines; Par= Paragraph.

۱.۴ عنوان، صفحه شناسه و ترتیب قسمت‌های کتاب

کتاب دوره نوزایی و عقل‌گرایی قرن هفدهم، در قطع وزیری و دارای ششصد و پنجاه (۶۵۰) صفحه است. ترتیب شماره‌گذاری از همان آغاز کتاب شروع شده است هرچند نخستین شماره یعنی عدد دوازده (۱۲) در سمت چپ برگ ششم خودنمایی می‌کند. بجای عنوان کلی "Routledge History of Philosophy" روی جلد در متن انگلیسی، عبارت تاریخ فلسفه غرب، آمده است. پیش از نام مترجم، نام جی. اچ. آر. پارکینسن بدون ذکر لفظ ویراستار آمده که سبب می‌شود با نگاه به روی جلد، فکر کنیم که نام نویسنده باشد؛ حال آنکه پارکینسن، گذشته از ویراستار بودن، فقط یکی از یازده نویسنده کتاب است. نام ویراستار متن اصلی، روی جلد به صورت جی. اچ. آر. پارکینسن ضبط شده است ولی در

صفحات شناسه که برگ دوم و برگ سوم باشد، به صورت جی. اچ. آر. پارکینسون است. در صفحه فهرست، باز لفظ پارکینسن درج گردیده است. به نظر می‌رسد در ضبط اعلام همیشه باید یکدست عمل کرد.

ترتیب قسمتهای ترجمه، تماماً با متن اصلی مطابقت دارد. این مطابقت در ترجمه هر بند یا پاراگراف و حفظ آن در ترجمه فارسی، در کوتاه بودن سطر نقل قول‌ها و در ترتیب قسمت‌های گوناگون کتاب به چشم می‌خورد. البته بجای نمایه موضوعات (Index of subjects) در ترجمه، نمایه کتابها (صص ۶۵۰-۶۴۸) درج شده است. درست است که تهیه نمایه موضوعی کاری دشوار و زمان‌بر است لیکن وجود آن از بابت آسان‌تر ساختن مراجعه به مباحث مورد جستجو، بسیار مفید و امری لازم می‌نماید. هر دو متن اصلی و ترجمه، به یکسان دارای نمایه اسامی (Index of names)، (صص ۶۴۷-۶۴۳ از ترجمه) هستند.

در باره یادداشتهای هر یازده فصل، مترجم محترم کوشیده است تا حد ممکن آنها را ترجمه کند. شماره‌گذاریهای داخل پرانتز در متن هر فصل به همین یادداشتهای پایانی مربوطاند. البته در برخی موارد بخشی یا همه یادداشت ترجمه نشده است. استنباط می‌توان کرد که این کار طبق معیار انجام پذیرفته و آنچه مشهود است عبارت است از ترجمه نکردن یادداشتی که اساساً غیر از ارجاع کتاب‌شناختی چیز دیگری نبوده است.

۲.۴ افزودن توضیحات از جانب مترجم

یکی از نکات مناسب عبارت است از قسمتی به نام یادداشت مترجم (صص ۱۴-۱۱)؛ ایشان ضمن آن برخی از موارد را که در جریان ترجمه به عنوان سیاست کاری پیش روداشته‌اند، بیان می‌کنند. مانند توجه به اهمیت کتاب، رعایت امانت‌داری، حفظ ساختار متن، معرفی مرجع در ضبط اعلام و حتی بیان انگیزه در جدانویسی واژگان مرکب.

مترجم داخل هر یک از فصل‌ها، خود را مقید ساخته است که عنوان اصلی کتاب‌ها، عبارت‌های لاتین و معادل برخی اصطلاح‌ها یا کلمه‌ها را در پاورقی بیاورد. طبعاً در همین راستا داخل متن ترجمه، دو گونه شماره‌گذاری وجود دارد. شماره‌های داخل پرانتز که مربوط به خود متن اصلی است و به یادداشت‌های پایان هر فصل ارجاع دارند و دو دیگر، شماره‌گذاریهای مترجم است که به پاورقی‌ها ارجاع می‌دهند. افزون بر این، مترجم در جاهائی تشخیص داده است که لازم است عبارت یا اصطلاحی توضیح داده شود. ایشان چنین مواردی را در پاورقی آورده‌اند و پایان توضیح خویش را با حرف "م" به نشانه

مترجم مشخص نموده‌اند تا خواننده آنها را با برخی توضیحات نویسنده فصل که گاهی در پاورقی آمده‌اند، درنیامیزد. مواردی هست که مترجم اسم‌های خارجی را با اسم‌های ایرانی جابجا کرده است. اسم‌هایی که از باب نمونه آمده و دخل و تصرف در آنها جایز بوده است. مترجم بدین گونه موارد نیز اشاره کرده‌اند؛ مانند پاورقی‌های صفحه‌های ۶۰۷ و ۶۲۸. در خصوص آنچه گفته شد، تنها این نکته شایسته یادآوری است که مترجم برای برخی توضیحات خویش در پاورقی‌ها، مأخذ و مرجعی را معرفی نمی‌کند؛ خواه در قسمت یادداشت مترجم خواه در پاورقی توضیحی. مانند توضیحاتی که در پاورقی‌های صفحات ۱۶۲، ۱۹۹، ۲۱۸، ۲۴۸، ۲۷۷، ۳۰۲، ۵۰۴، ۵۲۵ و ۵۹۵ آورده شده‌اند. ناگفته نماند این توضیحات برای خواننده فارسی زبان، بسیار مفید و راه‌گشایند. البته بندرت برای برخی توضیحات، مأخذ ذکر کرده‌اند مانند پاورقی‌های واقع در صص ۱۶، ۲۴۷ و ۴۷۰. گاهی هم بندرت ممکن است اصطلاحی را دید که با توجه به دغدغه نویسنده شایان توضیح بوده، لیکن از قلم افتاده است. مانند "شورای دورت" ذیل مدخل مکتب آرمینیوسی (ص ۶۴۰) (متن اصلی: 'Synod of Dort' (P: 424) و اصطلاح "axioma" ذیل مدخل مفاهیم مشترک (ص ۶۴۰) (متن اصلی: P: 426).

۳.۴ افتادگی واژه یا عبارت در ترجمه

اندک مواردی می‌توان دید که واژه یا عبارتی در ترجمه، فروافتاده است؛ مانند:

- ص ۲۰، ذیل نام جی. جی. کاتینگم. افتادگی نام کتاب "A Descartes Dictionary" (1992) " (1992).

P: xi, L: 6. A Descartes Dictionary (1992).

- ص ۲۱، ذیل عنوان گاه‌شماری، س ۳. افتادگی یک جمله:

P: xiii, Chronology, L: 3-5. 'The titles of works not written in English have been translated, unless they are better known in their original form.'

- ص ۴۳، سس ۴-۲. افتادگی واژه "the philosophy" و عبارت "in the seventeenth century" ضمن جمله‌های «اما آن چه عرضه می‌شود تاریخچه جامع این دوره نیست. از موضوعاتی نظیر ... سرآغازهای تجربه‌گرایی انگلیسی ...».

P: 1. LL: 3-7. 'What is offered; however, is not a comprehensive history of the philosophy of this period. Topics such as ... the beginnings of British empiricism in the seventeenth century,'

- ص ۱۱۰، ب ۱، سس ۷-۸. افتادگی واژه "essential" از جمله «... درک مفاهیمی مانند بی‌کرانگی ...».

P: 49, Par: 1, LL: 9-10. '... to grasp essential notions like infinity ...'

- ص ۲۳۲، ب ۱، سس ۳-۴. افتادگی واژه "philosophical" از جمله «... ماهیت دقیق دست‌آورد شخص بیکن ...».

P; 140, Par: 2, LL: 1-3. '... the exact nature of Bacon's own philosophical achievement ...'.

۴.۴ غلط‌های چاپی

نبود غلط‌های چاپی در ترجمه تاریخ فلسفه، یکی دیگر از موارد امتیاز آن است. طوریکه به ندرت با غلط چاپی روبرو می‌شویم؛ مانند:

- ص ۴۶، ب ۲، س ۲. روبط، صورت درست: روابط.

- ص ۱۰۹، س ۱. هم‌آهنگی عالم جورجی، احتمالاً صورت درست: هم‌آهنگی عالم [اثر] جیورجی.

P: 48, L: 6. '... Giorgi's *De harmonia mundi*...'

- ص ۱۰۹، ب ۱، س ۱۰. می‌شاخت، صورت درست: می‌شناخت.

- ص ۳۷۳، پاورقی ۴. "Syntagm philosophicum"، صورت درست "Syntagma philosophicum" (متن اصلی: P: 244, Par: 1, LL: 7-8).

- ص ۳۷۴، پاورقی ۳. "Estachius a Sancto Paulo"، صورت درست "Eustachius a Sancto Paulo".

براساس آنچه ملاحظه شد، می‌توان گفت که مترجم دغدغه خاطر داشته است که اثر تا جایی که ممکن است از آسیب‌های شکلی پیراسته باشد. این دغدغه چنان بوده که ایشان در پاورقی صفحه ۴۰۵، اشارت دارد که ارجاعات درون متنی نویسنده فصل هفت (۷) را تماماً به قسمت یادداشتهای پایان فصل منتقل ساخته تا آنکه همگی فصل‌ها یکدست شوند. به نظر می‌آید در این بخش از بررسی می‌توان به اندک افتادگی‌های واژه یا عبارت در ترجمه

و غلط‌های چاپی اشارت داشت. رخ دادن این گونه سهوها در جریان کار، طبیعی است. طبعاً وجود موارد اندک، نشانه‌ی بازنگری و بازخوانی است. گاهی خستگی و شتاب و مانند آن باعث می‌شود که مترجم، واژه یا عبارتی را نبیند یا به صورت دیگری بخواند. امید است اینگونه موارد نادر در چاپ بعدی کتاب *دوره نوزایی و عقل‌گرایی در قرن هفدهم*، مورد بازنگری قرار گیرند.

۵. بررسی محتوای ترجمه فارسی دوره نوزایی و عقل‌گرایی در قرن هفدهم

در بررسی چگونگی محتوا به نکاتی مانند ترجمه قسمت اصطلاح‌نامه، ترجمه نام کتابها، ترجمه عبارت‌های لاتینی، رسا و مفهوم بودن یادداشت بودن ترجمه واژه‌ها، عبارت‌ها و جمله‌ها پرداخته‌ایم.

۱.۵ قسمت اصطلاح‌نامه

قسمت اصطلاح‌نامه (صص ۶۴۲-۶۲۷؛ متن اصلی: 'Glossary': 424-435. PP)، یکی از ضمیمه‌های مهم کتاب است و مترجم اهتمام داشته تا حد ممکن به ترجمه اصطلاحات وفادار مانده و آنها را به همان سیاق، ضمن متن فصل‌ها بکارگیرد. در اینجا بررسی ما در خصوص ترجمه دوسه نمونه از مدخل‌ها خواهد بود که به نظر می‌رسد شاید نیازمند نوعی بازنگری باشند.

- صص ۶۳۰-۶۲۹، مدخل *ایده*. (متن اصلی: 'idea': P: 429)

سوی این نکته که ضمن بحث از فلسفه‌های افلاطونی و نوافلاطونی، شاید طبق سنت فلسفی مرسوم معادل *مثال* به جای *ایده* مناسبتر باشد، لیکن ذیل مدخل نامبرده، در عبارت‌های «... فرد با دیدگان ذهن می‌بیند.» و «... ایده‌ها در ذهن خداوند وجود دارد.» واژه "mind" به ذهن ترجمه شده است که به نظر می‌رسد به دو جهت مناسب نیست: الف. کاربرد این واژه در بحث از فلسفه‌های افلاطونی و نوافلاطونی، به معنای ذهن در اصطلاح فلسفه معاصر یا روان‌شناسیتجربی نیست. برای آن فلسفه‌ها بیشتر مسأله *نفس* و نیز *عقل* به عنوان زبده و لبّ *نفس* مطرح بوده است. ب. خود مترجم نیز واژه "mind" را ذیل مدخل *نظریه وجوه دوگانه* (ص ۶۴۲، متن اصلی: P: 427) که به دکارت مربوط است، به‌واژه *نفس* ترجمه نموده‌اند که با

فلسفه‌های افلاطونی و نوافلاطونی نیز تناسب بهتری دارد. لذا برای دو عبارت واقع در ذیل مدخل /یاء، موارد پیشنهادی چنین است:

پیشنهاد: «...فرد با دیده نفس می‌بیند.» به جای «... فرد با دیدگان ذهن می‌بیند.» (ص ۶۲۹).
پیشنهاد: «ایده‌ها در علم/عقل الهی وجود دارند.» به جای «ایده‌ها در ذهن خداوند وجود دارد.» (ص ۶۳۰).

- ص ۶۳۲، مدخل تعریف تجویزی (متن اصلی: 'Definition, stipulative', PP: 426-7)

ذیل این مدخل توضیحاتی در باره تعریف "توصیفی" و تعریف "تجویزی" آمده است. سپس در اواخر توضیحات عبارت «گرچه تعریف شرطی صدق و کذب بردار نیست.» آمده است. تعبیر "تعریف شرطی" در ترجمه اصطلاح 'Definition, stipulative' آمده است و خواننده را به اشتباه می‌افکند که ذیل مدخل، گوئی از سه گونه تعریف سخن گفته شده است. عبارت متن اصلی چنین است 'Although a stipulative definition cannot be true or false, ...' لذا طبق متن به جای "تعریف شرطی"، تعبیر "تعریف تجویزی" باید بیاید. پیشنهاد: «گرچه تعریف تجویزی، امکان صدق یا کذب ندارد.» به جای «گرچه تعریف شرطی صدق و کذب بردار نیست.»

- ص ۶۴۲، مدخل نظریه وجوه دوگانه. (متن اصلی: 'double aspect theory', P: 427)

مطابق توضیح واقع در ذیل عنوان، نفس و بدن، دو وجه یا جلوه از یک واقعیت بنیادین هستند. با توجه بدین معنا و با نظر به ترکیب 'double aspect' که ضمن آن بر دوگانگی یا دوتا بودن وجه تأکید شده است، عنوان "وجوه دوگانه" با توضیح بیان شده، بطور کامل منطبق نیست. ترجمه گوئی این معنا را می‌رساند که بیش از دو وجه یعنی وجوهی هست که هر کدام از این وجوه، دوگانه‌اند.

پیشنهاد: تعبیر «نظریه دووجهی [نفس و بدن]» به جای «نظریه وجوه دوگانه».

۲.۵ ترجمه برخی واژه‌ها یا عبارتها

واژه‌ها یا عبارتها در ترجمه فارسی به میزان فراوان به صورت روان، رسا و درست بکار رفته‌اند. به همین جهت با جمله‌های روان و محکم روبرو می‌شویم. البته به ندرت ممکن است نمونه‌هایی را بیابیم که به نظر می‌رسد محل تجدید نظر باشند؛ مانند:

- ص ۴۶. سس ۴-۲. واژه طرح در ترجمه لغت لاتینی 'quaestio' (متن اصلی: P: 3, LL: 11-14)

واژه طرح در متن با توجه به واژه لاتینی بالا و عبارت 'posing the problem' آورده شده است، ولی به عنوان معادل لغت لاتین ناقص دارد؛ چون 'quaestio' و 'quaestion' در زبان لاتین معادل 'question/problem' است (Merriam Webster's Collegiate Dictionary, 2003: 1020). آوردن واژه طرح به تنهایی، که بر بیان روند سه مرحله‌ای مسأله، بحث و حکم (متن اصلی: quaestio, disputatio and sententia) ناظر است، ابهام دارد. همان طور که خود مترجم نیز در سطر ۳ از صفحه ۴۶ تعبیر "طرح مسأله" را در ترجمه آورده است، این تعبیر به همراه اصطلاح لاتینی بر پی‌افکندن مسأله ناظر است نه صرف پی‌افکندن. پیشنهاد: تعبیر «مسأله/طرح مسأله» به جای «طرح».

- ص ۵۳، ب ۲، سس ۵-۴. ترجمه عبارت 'a personal deity, creator of the universe' (متن اصلی: P: 8, last line) به "خدای شخص‌وار آفریدگار عالم". با توجه به اینکه یکی از معانی پسوند وار، عبارت است از مانند و شبیه (فرهنگ عمید، ۱۳۸۴، ج ۳: ص ۲۴۴۲)، و در ترجمه عبارت به همین معنی است که استفاده دارد، باعث می‌شود تا سخن نویسنده را بدین معنی‌گیریم که وی از خدائی مانند یک شخص حرف می‌زند حال آنکه سوای خود تعبیر متن اصلی، مطالب پس و پیش نیز مانند اراده و انتخاب آزادانه آفرینش عالم، حاکی از آن است که منظور نویسنده صحبت از خداوند به عنوان یک شخص در برابر تلقی یا معنای دیگر است؛ مثلاً تلقی شیء بودن خداوند. ثانیاً خود مترجم طی همان صفحه عبارت "موجودی غیر شخصی" (ص ۵۳، س ۷) را در ترجمه 'an impersonal being' (متن اصلی: P: 9, L: 3) آورده است.

پیشنهاد: «خدای شخصی، آفریدگار عالم» به جای «خدای شخص‌وار آفریدگار عالم».

- ص ۲۳۲، ب ۱، سس ۷-۶. ترجمه عبارت 'an inevitable although self-aware anachronism' (متن اصل: P: 140, Par: 2, LL: 7-9) به صورت "نوعی سهو تاریخی گریز ناپذیر، هرچند آگاهانه‌ای ...". به نظر می‌آید عبارت "سهو تاریخی" که در ترجمه 'anachronism' آورده شده است، از مطلب پیش از جمله که بیانگر نوعی عدول از زمان وقوع چیزی است، دور می‌شود. واژه 'anachronism' بر نوعی خارج کردن رخداد یا امری از مقطع زمانی خویش ناظر است. مطلب قبل از جمله مورد نظر، دقیقاً این جابجائی زمانی را در خصوص شخص فرانسیس بیکن بیان می‌کند. بدین معنی که از یک طرف در

زمان بیکن و حتی تا مدتها بعد از آن مقوله‌ای به نام علم، مطرح نبوده است و از طرف دیگر، از دست‌آورد بیکن در پیدایش نهضت جدید علمی سخن گفته می‌شود. بنابراین مقوله علم از برهه‌ای که به بعد از بیکن تعلق دارد، به خود بیکن اطلاق شده است. این نمونه‌ای است از 'anachronism' یا جابجائی زمانی. تعبیر سهو تاریخی به معنی نوعی خطای غیرعمدی تاریخی، معنای مذکور را مبهم می‌سازد. معلوم نیست این سهو تاریخی چیست و چرا سهو است.

پیشنهاد: «نوعی جابجائی زمانی...» به جای «نوعی سهو تاریخی...».

۳.۵ ترجمه عنوان لاتینی کتاب‌ها

در موضعی از کتاب، بویژه بخش‌های مربوط به دوره نوزایی گاهی عبارت‌های لاتین یا کتابهایی با عنوان لاتین آمده است و مترجم در همه موارد کوشیده است معادل لاتینی را در پاورقی ضبط نماید. به نظر می‌رسد ترجمه فارسی برخی موارد، نامناسب یا نادرست است؛ مانند:

- ص ۳۳، گاه‌شماری، ردیف ۶. نام کتاب گاسندی "تمرین‌های فراباورانه علیه ارسطوئیان"، آمده است (متن اصلی، ردیف ۳: P: xxv, year 1642). در صفحه‌های ۳۶۹-۳۶۷ و صفحه ۳۷۷ نیز این نام ذکر شده است. نام کامل اثر مطابق متن اصلی (P: 267, No: 7.4)، عبارت است از: 'Exercitationes paradoxicae adversus Aristotelos'. واژه آغازین عنوان، اگر چهبه لحاظ لغوی و معنا با لفظ 'exercise' مرتبط است، لیکن اینجا به معنی گفتار است. ویلیام ریس عنوان کتاب گاسندی را 'Discourses on the Paradoxes of the Aristotelians' ضبط کرده است (Reese, 1996: 253).

پیشنهاد: (احتمالاً) «گفتارهایی علیه پارادوکس‌های ارسطوئیان» به جای «تمرین‌های فراباورانه علیه ارسطوئیان».

- ص ۲۳۶، ب ۱ (نقل قول)، س ۱. نام کتاب بیکن "احیای تازه درست از مبانی" ذکر شده است. نام لاتینی کتاب در پاورقی شماره ۱ همان صفحه نیز درج شده است. در متن اصلی می‌بینیم که هم نام لاتینی و هم ترجمه انگلیسی ضبط شده که عبارت است از:

'P: 143, Par: 3, quotation no 2: 'instauratio ab imis fundamentis' ('a new beginning from the very foundations'.

مطابق با همین ترجمه انگلیسی می‌توان دید که ضبط نام کتاب در ترجمه فارسی، خالی از اشکال نیست. بیکن، بر آن است که از همین مبانی موجود و دم‌دست، می‌توان بنای نوینی را آغاز نمود.

پیشنهاد: «آغازی نوین/احیاء از مبانی حاضر» به جای «احیای تازه درست از مبانی».

- ص ۳۷۵، ب ۱، سس ۲-۳. نام قسمتی از رساله گاسندی - که اساساً کتاب اول از مبحث منطق آن رساله - است، "درباره خاستگاه منطق‌های گوناگون" ذکر شده است. در پاورقی شماره ۲ همان صفحه نام لاتینی بدین صورت درج گردیده: 'De origine et varietate logica'. حرف et در زبان لاتین، به معنی حرف عطف "و" است. ثانیاً واژه 'logica' مفرد است نه جمع.

پیشنهاد: «در باره خاستگاه و تطور منطق» به جای «درباره خاستگاه منطق‌های گوناگون».

۴.۵ ترجمه برخی جمله‌ها

چنانکه پیش از این گفته شد ترجمه کتاب به جهت تخصص مترجم و برخی دیگر از ملاحظات و همچنین ویرایش آن از سوی ویراستار متخصص، سبب شده است با متنی روبرو شویم که یکی از ویژگیهای آن وجود روانی و رسائی و محکم بودن عبارتها و جمله‌ها است. البته نمی‌توان منکر شد که ممکن است جمله‌ای سست یا نادرست هم در ترجمه پیدا شود؛ که البته در کار ترجمه بویژه ترجمه آثار نظری و محض شاید غیر عادی نباشد. در این خصوص به بیان دو سه مورد اشاره می‌کنیم.

- ص ۱۱۰، سس ۶-۷. «اما عالم مدّ نظر او در تحت افلاک، برخلاف [عالم] کُپرنیک، همان عالم سنتی متناهی، بسته و زمین محور بطلمیوسی - ارسطویی بود». متن اصلی جمله بدین صورت است:

P: 48, last line and P: 49, LL: 1-2. 'Below the heavens, however, his cosmos was the traditional Ptolemaic-Aristotelian one: finite, closed, with the earth – despite Copernicus – at its centre.'

مطلب نقل شده در باره نگاه پاتریتسی (Patrizi) به جهان تحت افلاک است. در متن اصلی، مطلب معترضه به مورد مرکزیت زمین ناظر است و دلالت بر آن دارد که جهان تحت افلاک در نگاه پاتریتسی، همان جهان بطلمیوسی - ارسطویی سنتی بوده که آن را به تنهایی و بسته بودن و درعینحال برخلاف نظر کُپرنیک، به مرکزیت زمین متصف می‌ساخت.

محل اختلاف کُپرنیک با پاتریتیسی در باب مرکزیت زمین است. بنابراین، عبارت "برخلاف [عالم] کُپرنیک" طی ترجمه در جای مناسب خود نیامده و باعث به هم خوردن مطلب است.

پیشنهاد ترجمه جمله: «اما جهان مدّ نظر او در تحت افلاک، عبارت بود از جهان بطلمیوسی-ارسطوئی سستی: جهانی متناهی و بسته و برخلاف رأی کُپرنیک - با مرکزیتزمین.»

- ص ۲۸۲، س ۹. «سطح زمین، سطح حقیقی هندسی و میدان نیروی یکنواختی است.» در همان صفحه ۲۸۲، معادل‌های انگلیسی دو عبارت اخیر واقع در جمله به ترتیب ضمنپاورقی‌های شماره ۵ و ۶ درج شده اند. اما جمله در متن اصلی بدین صورت است:

P: 178, LL: 9-10. '... Earth's surface being a true geometrical plane and its being a parallel force field.'

آنچه عبارت 'a true geometrical plane' بر آن دلالت دارد، حقیقی بودن سطح هندسی برای کره زمین است. در باره عبارت 'a parallel force field' گفتنی است که مطابق متن و بویژه بر اساس واژه 'parallel'، دانش / استاتیک (Statics) مرسوم در آغاز قرن هفدهم، مفروض می‌گرفت که سطح کره زمین به عنوان میدانی است که در آن، حالت تعادل نیروها یا حالت وجود نیروهای متوازی و متعادل اعم از کشش و واکنش برقرار است. پیشنهاد ترجمه جمله: «... سطح زمین، سطح هندسی حقیقی‌بوده و میدان نیروی متعادل است.»

- ص ۳۷۵، ب ۱، س ۵-۴. جمله: «کتاب دوم، درباره غایت منطق، اهمیت معیارهای احکام نظری اپیکور را روشن می‌سازد.» جمله در متن اصلی بدین صورت است:

P: 245, Par: 1, LL: 5-7. 'The second book, De logicae fine, makes clear the signification of Epicurus's canons for cognitive judgment.'

مطلب معیارهای اپیکور، عبارت است از معیارهای حقیقت که وی طی مباحث منطقی بدان توجه داشته است؛ ملاک‌های حقیقت نزد اپیکور عبارتند از سه معیار ادراک حسی، تصویر حافظه‌ای (یا مفاهیم) و احساسات (یا انفعالات). به زعم اپیکور آدمی از جمله برپایه دو معیار نخست و مفاد آنها است که می‌تواند احکام معرفتی را که امکان صدق یا کذب دارند (کاپلستون، ۱۳۸۸: ۳-۶۲)، صادر کند. به نظر می‌رسد مترجم حرف 'for' را گوئی به صورت حرف 'of' قرائت کرده است.

پیشنهاد ترجمه جمله: «کتاب دوم، درباره غایت منطق، اهمیت معیارهای [حقیقت] اپیکور را برای احکام نظری، روشن می‌سازد.».

۶. امتیازات غالب در متن ترجمه فارسی

اکنون پس از بررسی وضعیت صوری و کیفیت محتوایی ترجمه، فضای حاکم بر اثر را می‌توان فضای حضور ملموس نویسندگان و حضور ناملموس مترجم و ویراستار شمرد. با توجه به کل ترجمه، موارد زیر را به عنوان وجوه غالب در سراسر اثر می‌توانیم بشماریم:

۱. رعایت امانت‌داری علمی و ترجمه همه اثر تقریباً بی‌کم و کاست اعم از گاه‌شماری، مقدمه، فصل‌ها، ... تا نمایه اسامی.
۲. روانی و رسایی و قابل استفاده بودن ترجمه بدون احساس نیاز از بابت مراجعه به متن اصلی.
۳. پیراستگی متن ترجمه از غلط‌های چاپی به میزان بسیار خوب.
۴. دقت در ترجمه اصطلاحات فلسفی و انتقال معنای مناسب آنها با توجه به هر یک از فیلسوفان مورد بحث.
۵. متن ترجمه، اساساً نوعی اطمینان خاطر برمی‌انگیزد؛ طوریکه سبب می‌شود به عنوان اثری معتبر در محافل دانشگاهی مورد مراجعه و محل ارجاع قرار گیرد.
۶. وجود نمایه کتاب‌ها که افزوده مترجم است.
۷. افزودن توضیحاتی به منظور روشن ساختن بعضی واژه‌ها یا عبارت‌هایی که برای خواننده فارسی زبان آشنا و مأنوس نیستند.
۸. بکارگرفتن ترجمه اصطلاحات تا حد ممکن به همان صورتی که در قسمت اصطلاح‌نامه، ترجمه و درج شده‌اند.
۹. ضبط اسم‌های خاص به صورتی که تا حد ممکن به تلفظ اصلی نزدیک‌تراند.
۱۰. ویرایش اثر به قلم ویراستاری که همچون خود مترجم، اهل فلسفه به معنای فنی کلمه است.

۷. نتیجه گیری

براساس آنچه گفتیم، اکنون می توان در باره ترجمه کتاب تاریخ فلسفه غرب (راتلج): دوره نوزایی و عقل گرایی قرن هفدهم، به قلم سید مصطفی شهرآیینی و ویرایش حسن فتاحی به داوری نسبی پرداخت. پیش از این گفتیم که داوری را بر پایه معیارهایی چون مفید، روان و مفهوم بودن، دقت و امانت داری و مانند آن انجام خواهیم داد. این نکته را نیز بگوئیم که گزارش مواردی از بابت بررسی، با توجه به متن دست کم ششصد صفحه ای ترجمه، البته ناچیز می نماید. بنابراین محاسن اثر، غالب بوده و ما با ترجمه ای مفید فایده روبرو هستیم که از وجود تجارب علمی و دیگر شرایط لازم، نزد مترجم و ویراستار حکایت دارند. این امر در ترجمه جلد نخست تاریخ فلسفه راتلج: از آغاز تا افلاطون نیز، که در آنجا جای مترجم و ویراستار عوض شده است، باز مشهود است.^۴

منظور ما از مفید فایده بودن ترجمه، اشارت به نکته هایی است که تحت عنوان وجوه امتیاز متن فارسی برشمردیم. این نکته مهمی است که حضور نامحسوس مترجم، سبب می شود تا چشم و گوش خواننده را به سخن نویسندگان سپارد. البته هیچ کار بشری را نمی توان از آسیب یا سهو پیراسته شمرد که ناخواسته وارد ترجمه یا تألیف اثر می شود؛ و این چیزی نیست که کاملاً منتفی گردد. لیکن دغدغه مترجم یا نویسنده در پیراستن ترجمه یا تألیف، نشانگر تعهد فکری و اخلاقی وی در برابر دیگران است. دیگرانی که بطور نسبی، یکی از انگیزه های دخیل در پدید آمدن اثر بوده اند.

پی نوشت ها

۱. از تاریخ فلسفه امیل بریه، تا کنون پنج مجلد ترجمه و انتشار یافته است. جلد اول تحت عنوان دوره یونانی و جلد دوم تحت عنوان دوره انتشار فرهنگ یونانی و دوره رومی، با ترجمه علی مراد داودی در سال ۱۳۵۲ از سوی انتشارات دانشگاه تهران به چاپ رسیده است. پس از آن تا کنون جلد سوم و سپس جلد های مربوط به قرن هفدهم و هجدهم نیز به چاپ رسیده اند.
۲. جلد نخست تاریخ فلسفه اثر چارلز فردریک کاپلستون، در سال ۱۳۶۲ تحت عنوان تاریخ فلسفه: یونان و روم، با ترجمه سید جلال الدین مجتبی و توسط شرکت انتشارات علمی و فرهنگی چاپ شد. پس از آن به تدریج مابقی مجلدات نیز به چاپ رسیده، طوریکه جمعاً یک دوره نه (۹) جلدی را شامل است.

۳. تاریخ فلسفه اسلامی ویراست سید حسین نصر و الیور لیمن؛ در اصل دو جلد بوده که در ترجمه به صورت پنج مجلد، منتشر شده است. جلد نخست، از سوی گروهی از مترجمان در سال ۱۳۸۳ توسط انتشارات حکمت به چاپ رسیده است.

۴. نگارنده در باره این اثر مقاله‌ای به نام بررسی ترجمه فارسی تاریخ فلسفه راتلج: از آغاز تا افلاطون به قلم دکتر حسن فتحی، نگاشته است که مقرر شده است در نشریه مربوطه از سوی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، به چاپ برسد.

کتابنامه

پارکینسون، جی. اچ. آر. (۱۳۹۲)، تاریخ فلسفه غرب: دوره نوزایی و عقل‌گرایی قرن هفدهم، ترجمه سید مصطفی شهرآیینی، انتشارات حکمت و مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، چاپ اول، تهران

تیلور، س. س. و. (۱۳۹۲)، تاریخ فلسفه غرب: از آغاز تا افلاطون، ترجمه حسن فتحی، انتشارات حکمت و مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، چاپ اول، تهران

حق‌شناس، علی محمد، و همکاران. (۱۳۸۱)، فرهنگ معاصر هزاره انگلیسی-فارسی، دو جلد، فرهنگ معاصر، چاپ سوم

عمید، حسن. (۱۳۸۴)، فرهنگ فارسی عمید، ۳ جلد، مؤسسه انتشارات امیر کبیر، چاپ دهم، تهران
کاپلستون، چارلز فردریک. (۱۳۸۸)، تاریخ فلسفه، جلد یکم: دوره یونان و روم، ترجمه سید جلال‌الدین مجتوبی، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ هشتم، تهران.

Merriam Webster's Collegiate Dictionary, (2003), Merriam Webster Incorporated U.S.A, 11th edition

Parkinson, G. H. R.(editor),(1993), *Routledge History of Philosophy: The Renaissance and Seventeenth-century Rationalism*, Routledge, London and New York, first edition

William, L. Reese, (1996), *Dictionary of Philosophy and Religion*, Humanities Press, New Jersey, New and Enlarged edition, first publication.